

УДК 378(477):1(091)
DOI: <https://doi.org/10.17721/sophia.2026.27.2>

Костянтин ВЕРГЕЛЕС, д-р філос. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0001-5695-7862
e-mail: kvergeles@gmail.com
Вінницький національний медичний університет, Вінниця, Україна

Павло КУЛІШ, канд. філос. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-6286-6908
e-mail: pavlo.kulich.vn@gmail.com
Вінницький національний медичний університет, Вінниця, Україна

ОСВІТА ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА РЕЛІГІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: СВИТОГЛЯДНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Вступ. Наголошено, що роки повномасштабної російської агресії проти України достатньо переконливо показують місце та роль інформаційного компонента в сучасній війні. Основоположна функція цього компонента задала нові типи інструментарію, які значною мірою здатні забезпечити бажані результати без прямого застосування військової вогнепальної зброї у її класичному розумінні. Виявлено, що один із найпоширеніших і найвпливовіших інструментів впливу на свідомість великих мас населення – пропаганда та дезінформація. Також з'ясовано важливість та значущість боротьби "за умі та серця народу" як духовно-моральної цінності забезпечення процесу становлення та функціонування суспільства, нації, особистості, держави. Головним покликанням цієї боротьби є консолідація тієї чи іншої спільноти для успішного розв'язання суспільно значущих проблем власної життєдіяльності.

Методи. Використано такі методи: теоретичного аналізу, метод узагальнення, описовий метод, синтезу, логіко-методологічний метод, метод компаративного аналізу. Здійснено огляд наукових публікацій з дотриманням об'єктивності та неупередженості у формуванні висновків.

Результати. Показано, що ідейна переконаність є однією з провідних цінностей, якою має бути просякнута особистість. Без цього комплексного почуття її соціальне буття стає неповноцінним, надзвичайно збідненим, низьким, позаяк особистість перебуватиме поза важливими зв'язками і взаєминами, які визначають її просоціальну позицію, суспільно значущу життєреалізацію, внутрішній душевний стан, самооцінку, життєвий успіх тощо.

Висновки. Доведено, що одним із ключових засобів протидії поширенню пропагандистських практик в інформаційній сфері, нівелювання їх деструктивного впливу на людину є сучасна освіта як найефективніше знаряддя формування у пересічних громадян не лише прагнення до здобуття достовірних, об'єктивно істинних знань, а й необхідності протидії шкідливій інформації через здійснення всебічного аналізу її змісту, уміння відрізнити корисну та неправдиво-інформативну від навмисно викривленої, тощо.

Ключові слова: навчання, виховання, людина, особистість, знання, переконання, переконаність, пропаганда.

Вступ

Нинішня ситуація у світі вирізняється не лише прямою військовою агресією Російської Федерації проти України, але й масованим застосуванням супротивником інформаційного компонента в сучасній війні. Визначна функція цього компонента розкриває нові типи способів та засобів, здатних забезпечити бажані результати без прямого застосування військової вогнепальної зброї у її класичному сенсі. Одним із найефективніших і найпоширеніших засобів загрозливого впливу на свідомість великих мас населення є пропаганда й дезінформація, протистояння якій стало нагальною проблемою сьогодення. Пошуки ефективних форм та механізмів протидії розроблюванню та розповсюдженню пропагандистських практик є актуальним не лише ідейно-теоретичним, але й практичним завданням. Сприятливі виконанню цього завдання, на думку авторів, має сучасна українська освіта шляхом творення й розповсюдження достовірних знань та формування на їх основі ідейних переконань і переконаності особистості.

Мета статті: дослідити й показати місце та роль сучасної освіти у формуванні та розповсюдженні достовірних знань як підґрунтя ідейної переконаності особистості, здатної протистояти різноманітним псевдонауковим, пропагандистським та дезінформаційним впливам.

Методи

Ідея освіти в усі часи посідала виняткове місце не тільки в духовному житті суспільства, а й у всіх найважливіших сферах його діяльності – в ідеології, політиці, релігії, економіці, культурі, історії, екології тощо.

Аналіз сутності, а далі й значення будь-якого феномену зазвичай починається з визначення самого поняття

(терміна). "Освіта" (лат. *education*) – це процес і результат набуття та вдосконалення знань, умінь, навичок, цінностей та переконань, який здійснюється шляхом пізнавальної діяльності, соціалізації та практичного досвіду, кінцевою метою якого є всебічний розвиток особистості та забезпечення культурного, наукового й техніко-технологічного поступу суспільства (Бусел та ін., 2005, с. 957).

У сучасних умовах будь-яка людина, міркуючи над проблемами власного життя – політикою, економікою, наукою, мистецтвом, літературою, мораллю тощо, постійно зіштовхується з важливими питаннями, що стосуються її життєвих ідеалів, загальних законів буття і пізнання, принципів і норм соціальної взаємодії, їх значущості та реальних впливів на особисте й колективне буття людства. Відповідно, постійно зростає роль та ідеологічне навантаження освітньої, навчально-виховної роботи. Чим ефективнішою вона буде, тим глибшими, повнішими, достовірнішими ставатимуть знання про закономірності розвитку природи й суспільства, а разом з ними шляхи й засоби утвердження людини в її дійсному бутті і, відповідно, зростатиме неспроможність пропагандистського, недостовірного, псевдонаукового, дезінформаційного тлумачення картини світу й місця людини в ньому.

Результати

Завданням освітнього процесу є не лише формування та засвоєння достовірних, життєво та практично значущих знань, а й перетворення їх в особисті, глибоко усвідомлені, внутрішньо пережиті переконання, які, органічно поєднуючись із волею і поведінкою, стають рушійною, діяльною силою особистості й суспільства. Тому сучасна українська освіта і навчально-виховний процес як її невід'ємний складник мають зосередитись на тому,

© Вергелес Костянтин, Куліш Павло, 2026

щоб знання, які опановує сучасна молодь, міцно пов'язуючись з їхніми почуттями і волею, пронизували соціально-психологічну сферу свідомості, втілювалися у практичній діяльності. Це особливо важливо, оскільки посилення активності псевдонаукової та ідеологічно небезпечної пропаганди ворога супроводжується її "психологізацією", що значною мірою перешкоджає прояву реальних здібностей та можливостей людей, паралізує їхню творчу енергію, притупляє політичну, ідеологічну та соціальну пильність.

У нашій науковій літературі останнім часом доволі ґрунтовно досліджено педагогічний аспект науково-пізнавального та виховного процесу як основної форми діяльності учнів, у ході якого викладачі передають їм наукові знання із суспільствознавства, історії, літератури, біології, математики тощо. Проте сьогодні вже недостатньо обмежуватися лише передаванням знань, а необхідне філософсько-світоглядне й логіко-методологічне обґрунтування та практичне підтвердження цих знань і розростання останніх до рівня переконань і переконаності особистості як сполучникової ланки між знаннями і практичними діями. Актуальність світоглядно-логічного обґрунтування процесу формування ідейної переконаності особистості зумовлена нині не лише значним зростанням ворожої, псевдонаукової та ідеологічно небезпечної пропаганди, а й тим, що трапляються випадки, коли достатній обсяг достовірно наукової інформації, який опанувала людина, не стає її (людини) ідейною переконаністю, керівництвом до дії. Тому в процесі навчання та виховання істотно важливим є не лише передавання знань, а й формування особистого ставлення до нього шляхом логічного доведення його несуперечливості та достовірності. Без цього не може бути сформований цілісний науковий світогляд і, зокрема, ідейна переконаність, яка є єдністю знання-інформації та знання-оцінки.

Виникаючи на основі світоглядних знань, що пройшли через емоційно-чуттєву і раціонально-логічну царини свідомості, переконаність стає інтегральним станом власної свідомості особистості. На відміну від знань як форми акумуляції соціального досвіду людства, переконаність має індивідуалізовану форму духовно-практичного опанування навколишньої дійсності. Через це успіхи в навчанні неможливі без поєднання обох боків духовного світу особистості – її світогляду й ідейної переконаності.

У сучасній освітній царині варто так будувати навчально-виховний процес, щоб на певних вікових стадіях розвитку людини, відповідно до досягнутого ступеня розвитку станів свідомості, частина світоглядних знань водночас піднімалась до рівня переконань. При цьому слід урахувувати й те, що завжди лишатимуться такі знання, які переростатимуть у переконання на пізніших вікових етапах. Саме таким є процес поетапного формування переконань, які лежать в основі світогляду як єдності світосприйняття, світопояснення, світорозуміння, а також інтегрованої форми їх виявлення – ідейної переконаності як світоставлення особистості в процесі її життєдіяльності.

На відміну від знань, переконання завжди мають особистісний характер. Знання стають переконаннями і переконаністю тоді, коли вони, проникаючи у свідомість людини завдяки самостійним критичним міркуванням над світоглядними проблемами, переживаються і переосмислюються нею. Переконання різняться зі знаннями ще й тим, що містять у собі морально-етичний складник: особистість завжди несе відповідальність за свої пере-

конання, тоді як знання оцінюються з погляду їх істинності (достовірності) чи хибності (недостовірності). Варто зазначити й те, що знання світоглядного плану є логіко-гносеологічною засадою процесу перетворення знань на ідейну переконаність особистості.

У зв'язку з тим, що пізнання істини є складним діалектичним процесом зміни одних знань іншими, більш глибокими і повнішими, отримуваних знання – можуть мати імовірний або вірогідний характер. Тому й формування світогляду і, відповідно, переконань слід розглядати як процес, що здійснюється на підставі переходу від менш повного до більш повного знання і далі – до переконання в істинності набутого знання. Цей перехід здійснюється через систему навчання як поетапного і неперервного процесу формування знань і на їх основі – відповідних переконань особистості. Наприклад, більшість знань у дитячому віці сприймається на віру завдяки впливу авторитету батьків та вчителів. І без їхнього авторитету навчання дітей неможливе, як і неможливе воно без віри як необхідного моменту пізнавальної діяльності дитини (учня). Позаяк учитель у процесі навчання не в змозі впродовж кількох уроків передати учням усієї суми знань, то опановані знання, що видаються об'єктивно вірогідними, сприймаються як імовірні, допоки учень не співвіднесе їх сам з уже раніш набутими знаннями, тобто не піддасть їх раціонально-логічному оцінюванню й узагальненню, а потім і усвідомленню. Щойно цю роботу буде виконано в індивідуальній свідомості учня, знання, яке було прийнято на віру від учителя, під впливом його авторитету набуває й для учня вірогідного, особисто пережитого характеру, перетворюючись на переконання і переконаність. Після цього будь-яка віра в такі знання стає зайвою, оскільки вона вже виконала свою функцію щодо цього знання. Як спонукальний мотив вона сприяла осмисленню учнем отриманої інформації. Вірогідне в дійсності, але ймовірне для учня знання стає вірогідним і для нього, щойно відбудеться злиття емоційно-чуттєвої і раціонально-логічної царин свідомості як процесу усвідомлення цього знання на основі індивідуального досвіду особистості. У цьому сенсі переконання відрізняється від віри так само, як вірогідне знання від імовірного, позаяк у переконанні розум переважає над почуттями, об'єктивне над суб'єктивним тощо.

Нинішня система розбудови освітнього простору в Україні, сповідуючи ідею неперервності та поетапності навчально-виховного процесу, дозволяє повною мірою забезпечити єдність знань, переконань та переконаності як інтегрованої цілісності особистості. Звернувшись до наукових даних вікової та педагогічної психології, легко простежується механізм формування такої єдності на прикладі молодшого шкільного, підліткового та юнацького віків (Скрипченко, 2023).

На думку психологів, характерною ознакою молодшого шкільного віку є чітко виражена натуралістична спрямованість щодо пояснень явищ природи, яка, поєднуючись з надто обмеженим запасом необхідної інформації, породжує категоричність суджень, спричинених відсутністю приватних роздумів чи переконань, які склалися на підставі усвідомлених знань. Тут домінує віра дітей в авторитет дорослих – учителів, які створюють у школі довірливу атмосферу.

Це зумовлено тим, що в молодшому шкільному віці більш розвиненою, порівняно з раціонально логічною й спонукальною вольовою, є емоційно-чуттєва царина свідомості. Тому молодший шкільний вік визнається найсприятливішим для становлення науково обґрунтованих, достовірних переконань. Останні формуються на

основі роз'єднаних емоційно забарвлених знань, які впливають на свідомість дитини за допомогою навіювання як способу комунікаційного впливу, розрахованого на некритичне сприйняття інформації, у якій щось стверджується чи заперечується без доведення і належної аргументації.

Відмітною ознакою підліткового віку є те, що учень не запозичає в учителів оцінки явищ, котрі він вивчає, а навпаки, уникає їх, керуючись своїми власними критеріями, у яких першорядне місце посідає не логічний аналіз, а емоційне переживання. У цьому віці успішність формування об'єктивно-наукового світогляду і відповідної ідейної переконаності будуть значно більш істотними, коли вчитель не тільки сам нестиме інформацію, а й даватиме можливість учням висловлювати свої оцінні судження щодо засвоєваних знань і навичок. Тут важливо, щоб учитель не нав'язував стандартні судження й умовиводи, а, користуючись методами навіювання і переконання, логічно підводив учнів до узгодження із власною думкою, до того ж робити це так, щоб новоздобута думка водночас ставала особистою позицією самих учнів. Тому метод навіювання, що використовується у навчально-виховному процесі дітей молодшого шкільного віку, має доповнюватися методом переконання у підлітковому віці. Механізм переконання має поставати процесом фактуального підтвердження та логічного обґрунтування отриманої інформації у формі суджень, умовиводів, теорій, що призводитиме до істотних зрушень у свідомості вихованця та сприятиме його готовності захищати ту точку зору, яка спочатку була йому нав'язана ззовні, але завдяки емоційному і раціональному оформленню стала надбанням його духовного світу. Тож на підлітковому рівні емоційні аспекти сприйняття та засвоєння знань мають підкріплюватися самостійними раціонально-логічними міркуваннями над науково-світоглядними знаннями під керівництвом учителя.

Переконання може виникати й на основі одиничного знання, якщо воно зумовлюється емоційно-чуттєвою сферою свідомості вихованця. За наявності достатньо розвинутої емоційно-чуттєвої сфери це може відбуватися як у дошкільному, так і в молодшому шкільному віці. Проте це буде стихійне, неусвідомлене переконання, яке потребує усвідомлення у підлітковому віці, коли в дитини виникає більш розвинута, ніж у молодшому шкільному віці, здібність до критичного мислення через самооцінку й ціннісні орієнтації, зростає прагнення до самостійних суджень і розмірковувань.

Надзвичайно важливо, щоб на цьому етапі розвитку дитини вчитель максимально розвивав у неї прояви самовідчуття дорослості, надаючи цьому відчуттю світоглядно цілеспрямованого характеру. Таким чином, у підлітковому віці відбувається подальше зростання переконань шляхом їх раціонально-логічного обґрунтування. Але при цьому слід чітко розрізняти переконання і переконаність. Переконання є лише сходиною до формування переконаності. Повного свого сенсу достовірно наукова переконаність набуває лише в юнацькому віці. Це зумовлено тим, що, по-перше, щоб переконання стали переконаністю, вони повинні містити в собі розвинутий спонукально-вольовий момент, який досягає максимального розвитку лише в юнацькому віці. У цей період переконання мають з'єднатися з пізнавальними інтересами, установками, ідеями, тобто спонукально-вольовими мотивами, для досягнення нових знань та їх захисту за допомогою раніш отриманих знань у

навчально-пізнавальному процесі. По-друге, формування переконаності передбачає не лише наявність високого рівня спонукально-вольової сфери свідомості учня, а й здібності, а також потреби в побудові певної системи знань і переконань, тобто у світогляді, який формується на етапах становлення і розвитку особистості учня через світосприйняття, світорозуміння і світоперетворення. Юнацький вік вважається вирішальним віком формування світогляду і переконаності. Звичайно, світогляд і переконаність формуються на всіх вікових етапах розвитку людини, але саме в юнацькому віці людина прагне визначити на основі об'єктивної потреби і суб'єктивної готовності своє ставлення до світу, суспільства й самої себе. Саме в цей період всі світоглядні проблеми, що хвилюють людину, зводяться до одного гранично стислого і життєво важливого питання: "У чому сенс життя?" Важливо не нав'язувати людині стереотипних стандартів мислення, а під керівництвом педагога на основі раціонально-логічних міркувань і доказів допомогти їй віддати перевагу саме тим знанням і відповідям, котрі підготовлюються всією системою навчання і суспільно значущого досвіду.

Дискусія і висновки

Формування у людини чимраз більшої вимогливості до доведеності істинності знань, які вона здобуває, й обґрунтованості та підтвердженості достовірності отриманої інформації розвивають критичну спрямованість думки, так званий "методологічний сумнів", що є визначним каталізатором креативності і творчості особистості. І, як показує соціально-історичний досвід, людину, яка мислить критично, не можна перетворити на простого "гвинтика", "сліпого" сприймача будь-якої інформації чи позбавленого індивідуальності "фактора" соціального впливу. Тому основним покликанням сучасної освіти в Україні має стати формування саме такої особистості, яка спираючись на свої знання, переконання та переконаність, зможе протистояти всіляким псевдонауковим, пропагандистським та дезінформаційним потугам ворога та сприяти таким чином забезпеченню політичної, національної та релігійної безпеки України.

Внесок авторів: Костянтин Вергелес – концептуалізація, методологія; Павло Куліш – висновки та емпірична база.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Бусел, В. Т., Василега-Дерибас, М. Д., Дмитрієв, О. В., Латник, Г. В., & Степенко, Г. В. (Ред.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Перун. <https://archive.org/details/velykyislovnyk/page/n1/mode/2up>
Скрипченко, О. В., Долинська, Л. В., Огороднічук, З. В., Булах, І. С., Зелінська, Т. М., Ставицька, С. О., Співак, Н. В., Лисянська, Т. М., Зубалій, Н. П., Зінченко, Л. М., Абрамян, Л. Д., & Артемчук, О. Г. (2023). *Вікова педагогічна психологія*. Каравела.

References

Busel, V. T., Vasilega-Deribas, M. D., Dmytriev, O. V., Latnyk, G. V., & Stepenko, G. V. (Eds.). (2005). *Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language*. Perun [in Ukrainian]. <https://archive.org/details/velykyislovnyk/page/n1/mode/2up>
Skrypchenko, O. V., Dolynska, L. V., Ogorodnichuk, Z. V., Bulakh, I. S., Zelinska, T. M., Stavitska, S. O., Spivak, N. V., Lysyanska, T. M., Zubaliy, N. P., Zinchenko, L. M., Abramyan, L. D., & Artemchuk, O. G. (2023). *Age-related pedagogical psychology*. Caravela [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 13.10.25
Прорецензовано / Revised: 24.11.25
Схвалено до друку / Accepted: 11.12.25

Konstantin VERGELES, DSc (Philos.), Prof.
ORCID ID: 0000-0001-5695-7862
e-mail: kvergeles@gmail.com
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya, Ukraine

Pavlo KULYSH, PhD (Philos.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0001-6286-6908
e-mail: pavlo.kulish.vn@gmail.com
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya, Ukraine

EDUCATION AS A MEANS OF ENSURING POLITICAL, NATIONAL AND RELIGIOUS SECURITY OF UKRAINE: WORLDVIEW AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

B a c k g r o u n d . *It is emphasized that the years of full-scale Russian aggression against Ukraine sufficiently convincingly show the place and role of the information component in modern warfare. The fundamental function of this component has set new types of tools that are largely capable of ensuring the desired results without the direct use of military firearms in its classical sense. It has been revealed that one of the most widespread and influential tools for influencing the consciousness of large masses of the population is propaganda and disinformation. The importance and significance of the struggle "for the minds and hearts of the people" as a spiritual and moral value for ensuring the process of formation and functioning of society, nation, individual, state is also clarified. The main vocation of this struggle is the consolidation of a particular community for the successful solution of socially significant problems of its own life.*

M e t h o d s . *The following methods were used: theoretical analysis, generalization method, descriptive method, synthesis, logical-methodological method, comparative analysis method. A review of scientific publications was carried out, observing objectivity and impartiality in the formation of conclusions.*

R e s u l t s . *It is shown that ideological conviction is one of the leading values that a person should be imbued with. Without this complex feeling, his social existence becomes incomplete, extremely impoverished, low, since the person will be outside important connections and relationships that determine his pro-social position, socially significant life realization, internal state of mind, self-esteem, life success, etc.*

C o n c l u s i o n s . *It has been proven that one of the key means of counteracting the spread of propaganda practices in the information sphere, leveling their destructive impact on a person, is modern education as the most effective tool for forming in ordinary citizens not only the desire to obtain reliable, objectively true knowledge, but also the need to counteract harmful information through a comprehensive analysis of its content, the ability to distinguish useful and truthfully informative from deliberately distorted information, etc.*

K e y w o r d s : *education, worldview, philosophy, learning, upbringing, person, personality, knowledge, beliefs, conviction, propaganda.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Вергелес Костянтин є членом редколегії видання, тому не брав участі в рецензуванні та прийнятті рішення щодо публікації цієї статті.

Vergeles Konstantin a member of the journal editorial board, therefore did not take part in the peer-review process or in the decision to publish of this article.